

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1.1 หลักการและเหตุผล

ประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมสูงอายุ โดยจำนวนประชากรผู้สูงอายุได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 50 ปีก่อนมีผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) ไม่ถึง 2 ล้านคน แต่ในปี พ.ศ. 2564 จำนวนผู้สูงอายุได้เพิ่มขึ้นเป็น 12.5 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 19 ของประชากรทั้งประเทศ 66.5 ล้านคน ซึ่งส่งผลให้ปี พ.ศ. 2565 ประเทศไทยกำลังจะกลายเป็น “สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์” (Aged Society) (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565) เนื่องจากมีผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี เกินร้อยละ 20 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2564) การที่ประเทศไทยมีสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น ในขณะที่ประชากรวัยแรงงานมีแนวโน้มลดลง ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพและปริมาณของแรงงาน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565ก) เมื่อกล่าวถึงการเข้าสู่สังคมสูงอายุอาจปฏิเสธไม่ได้ว่าการเกษตรถือเป็นอาชีพหลักของผู้สูงอายุในประเทศไทย จากสถิติแรงงานเดือนกรกฎาคม 2566 พบว่า ประเทศไทยมีผู้สูงอายุที่ยังทำงานอยู่ 4.74 ล้านคน โดยอยู่ในภาคการเกษตร 2.81 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 59.28 (สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน, 2566) ทั้งนี้ยังมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ชี้ให้เห็นความรุนแรงของการเข้าสู่สังคมสูงอายุของแรงงานในภาคการเกษตรที่มีแนวโน้มมากกว่าภาพรวมของประเทศ โดยสัดส่วนแรงงานภาคการเกษตรที่มีอายุมากกว่า 60 ปี เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 13 ในปี พ.ศ. 2546 เป็นร้อยละ 19 ในปี พ.ศ. 2556 ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศในปี พ.ศ. 2560 ที่ร้อยละ 14 และสวนทางกับสัดส่วนแรงงานอายุน้อย (15-40 ปี) ที่ลดลงจากร้อยละ 48 เป็นร้อยละ 32 ในช่วงเวลาเดียวกัน (โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ, 2562)

สำหรับชุมชนบนพื้นที่สูงของประเทศไทย ภูมิประเทศส่วนใหญ่ครอบคลุมภาคเหนือและภาคกลางบางส่วนรวม 20 จังหวัด 2,186 หมู่บ้าน 342,564 ครัวเรือน ซึ่งประชากรอาจได้รับผลกระทบจากสถานการณ์สังคมสูงอายุในภาคการเกษตรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่นับว่าดำรงชีพด้วยการเกษตรเป็นหลัก รวมทั้งต้องเผชิญกับปัญหาความยากจน (สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน), 2566) สอดคล้องกับรายงานแผนพัฒนาประชากรเพื่อการพัฒนาประเทศระยะยาว (พ.ศ. 2565-2580) ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2565ข) ที่ชี้ให้เห็นว่า ผู้สูงอายุกว่า 1 ใน 3 มีฐานะยากจนแม้จะมีงานทำ แต่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นยากจนร้อยละ 34 และร้อยละ 18.8 ประกอบอาชีพในรูปแบบธุรกิจครัวเรือนที่ส่วนใหญ่ทำงานในภาคการเกษตรที่สำคัญการเป็นสังคมสูงผู้สูงอายุไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพียงมิติเดียว แต่เกิดขึ้นควบคู่กับการขาดแรงงานทดแทนจากหลายสาเหตุ เช่น อัตราการเกิดลดลง การอพยพของประชากรวัยแรงงานและเยาวชนเพื่อไปทำงานในเมืองเพิ่มขึ้น (มิ่งสรรพ ขาวสอาด, 2565) ซึ่งอาจนำไปสู่ความสั่นคลอนของหน่วยสังคมระดับเล็กที่สุด คือ “ครอบครัว” โดยเฉพาะการเกิดครัวเรือนข้ามรุ่น ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่อาศัยกับคู่สมรส ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่ตามลำพัง ซึ่งเป็นความเปราะบางที่จะเป็นอุปสรรคในการยกระดับความสามารถด้านการพึ่งพาตนเองและการดำรงชีพของประชากรบนพื้นที่สูง

ในปีงบประมาณ พ.ศ 2565-2566 สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) หรือ สวพส. ได้สำรวจข้อมูลประชากรในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 43 แห่ง ครอบคลุมประชากร 584 กลุ่มบ้าน 52,306 ครัวเรือน 179,832 คน ครอบคลุมข้อมูลประชากรด้านต่างๆ ได้แก่ โครงสร้างอายุ เพศ กลุ่มชาติพันธุ์ ขนาดและรูปแบบของครัวเรือน สภาพที่อยู่อาศัย อัตราการเกิด และการตาย การอพยพย้ายถิ่น ทักษะการฟัง/พูด/อ่าน/เขียนภาษาไทย การศึกษา อาชีพหลักและรอง การขึ้นทะเบียนเกษตรกร การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ การสื่อสารด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล และระยะเวลาเข้าร่วมงานกับ สวพส. ซึ่งจะเป็นฐานข้อมูลที่บ่งชี้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรบนพื้นที่สูง การวิจัยนี้มุ่งศึกษาโครงสร้างอายุ การกระจายตัวและความรุนแรงของสังคมสูงอายุนบนพื้นที่สูง ผลกระทบต่อผลิตภาพครัวเรือนเกษตรกรในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง รวมทั้งการปรับตัวของกลุ่มเยาวชนบนพื้นที่สูงในการดำรงชีพภายใต้สังคมสูงอายุ อันจะทำให้ สวพส. สามารถกำหนดกลยุทธ์การส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับช่วงวัยของเกษตรกรบนพื้นที่สูงภายใต้สังคมผู้สูงอายุ

## 1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างอายุและการกระจายตัวของสังคมสูงอายุในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
2. เพื่อศึกษาผลกระทบของสังคมสูงอายุต่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุและเยาวชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

## 1.3 ขอบเขตของการศึกษา

### 1.3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

- (1) ดำเนินการศึกษาโครงสร้างอายุและการกระจายตัวของสังคมสูงอายุในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 43 แห่ง
- (2) ดำเนินการศึกษามลกระทบของสังคมสูงอายุต่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุและเยาวชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง โดยคัดเลือกกลุ่มบ้านที่มีสัดส่วนเกษตรกรผู้สูงอายุมากที่สุด 3 ลำดับแรกในแต่ละบริบทพื้นที่ของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงทั้ง 12 บริบทพื้นที่ ประกอบด้วย
  - 2.1 พื้นที่ปลูกข้าวโพด/ข้าวไร่ ระดับความสูงต่ำกว่า 500 เมตร
  - 2.2 พื้นที่ปลูกข้าวโพด/ข้าวไร่ ระดับความสูง 500 – 1,000 เมตร
  - 2.3 พื้นที่ปลูกข้าวโพด/ข้าวไร่ ระดับความสูงมากกว่า 1,000 เมตร
  - 2.4 พื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ใช้สารเคมีมาก ระดับความสูงต่ำกว่า 1,000 เมตร
  - 2.5 พื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ใช้สารเคมีมาก ระดับความสูงมากกว่า 1,000 เมตร
  - 2.6 พื้นที่ที่เป็นชุมชนป่าเมือง
  - 2.7 พื้นที่ชุมชนที่ปลูกกาแฟเป็นหลัก
  - 2.8 พื้นที่ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก
  - 2.9 พื้นที่ทำไร่หมุนเวียน
  - 2.10 ชุมชนที่อยู่ห่างไกลและเคยปลูกฝิ่น
  - 2.11 พื้นที่ทำการเกษตรจำกัด/ขาดน้ำ
  - 2.12 พื้นที่ปลูกไม้ผลเป็นหลัก

### 1.3.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

- (1) การศึกษาโครงสร้างอายุและการกระจายตัวของสังคมสูงอายุในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
  - การศึกษาความรุนแรงของสถานการณ์สังคมสูงอายุ การกระจุกตัว และกระจายตัวของสังคมสูงอายุ
  - การศึกษาข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลและสังคม ข้อมูลเศรษฐกิจและผลิตภาพครัวเรือนของเกษตรกรผู้สูงอายุ และข้อมูลการปรับตัวของผู้สูงอายุในประกอบอาชีพภายใต้สังคมสูงอายุ
- (2) การศึกษาผลกระทบของสังคมสูงอายุต่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุและเยาวชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
  - การศึกษาผลกระทบของสังคมสูงอายุต่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุและเยาวชน
  - การจัดทำข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์เบื้องต้นในการส่งเสริมอาชีพในและนอกภาคการเกษตรที่รองรับการเปลี่ยนแปลงสังคมสูงอายุ